SOBOTNÍ ROZHOVOR

FILIP MATĚJKA:

Pro politiky je výhodné navrhovat to, co lidem neprospívá

Foto: Deník/ 4x Martin Divíšek

Filip Matějka je pro českou ekonomii zhruba tím, čím je Bohdan Pomahač pro obličejovou chirurgii. Talentovaný, vzdělaný, experimentující a bádající. Doktorát obdržel na americké univerzitě v Princetonu, příští týden se chystá na roční vědecký pobyt v Berkeley v Kalifornii. Z USA se ale vždy rád vrací domů. „Jsem tady šťastný, nechtěl bych žít jinde," říká modrooký sympaťák. Navíc ví, že v Česku může být ekonomické vědě užitečnější. To předznamenal i fakt, že je laureátem Ceny Neuron pro mladé vědce za rok 2016 a před dvěma lety získal jako první český ekonom prestižní Starting grant Evropské výzkumné rady ve výši 30 milionů korun.

KATEŘINA PERKNEROVÁ

Na nedávném sněmovním semináři o společenské smlouvě, kde jste přednášel, se hodně mluvilo o tom, že lidi čím dál méně zajímá společenské dění a soustřeďují se výhradně na svoje privátní životy. Čím to je?

Nemyslím, že by tomu bylo v minulosti jinak, spíš si historii idealizujeme. Když si přečtete Peroutkovo Budování státu, shledáte, že politické strany se v roce 1919 chovaly snad ještě hůř než dnes. Místo aby budovaly stát, strašně moc se mezi sebou hádaly. Jinak ale platí, že člověka vždy nejvíc zajímá to, co je důležité pro něj, trochu méně dění v obci, ještě méně v krajském městě a nejméně ve státě. A musí-li si k tomu najít nějaké informace, něco nastudovat, vyvinout úsilí, tak se ty rozdíly ještě násobují.

Dá se s tím něco dělat v době, kdy povrchnost, těkavost a nesoustředěnost je zvláště pro mladou generaci typická?

Něco udělat můžeme, především věci zjednodušovat. Občas mi ale přijde, že zbytečně panikaříme a nafukujeme problém. Často třeba slyšíme varování, že se díky Facebooku uzavíráme do sociálních bublin. Dřív jsme ale také přece měli několik kamarádů, s nimiž jsme se stýkali. Nepřišli jsme o ně, akorát jsme k nim přidali 200 přátel na Facebooku. To není žádná bublina, pouze se o tom módně mluví a snažíme se to napravit, což občas může vést k ještě horším věcem.

Co máte na mysli?

Představa, že by vznikl nějaký státní institut na filtraci informací, mě docela děsí. Naopak skvělé by bylo, kdyby se vytvořila aplikace, jež by u zpráv uváděla, která z nich je potvrzená a z jakého zdroje pochází. Pak není nic jednoduššího, než si na ten zdroj kliknout a zjistit, co a jak. Pokud bude Facebook podávat informace o původu zprávy a čtenář se sám rozhodne, co s tím, tak to bude užitečné. Začne-li cenzurovat, bude to nebezpečné.

Myslíte, že lidé chtějí zjišťovat pravdivost toho, co běhá po síti?

Je jasné, že zažíváme informační boom a s ním přicházejí i nepravdivé zdroje. Není to ideální stav, ale my někdy zbytečně blázníme z toho, že něco není ideální. Spousta energie se třeba vynakládá na boj proti médiím, která šíří nepravdivé zprávy. To ovšem mohou někteří politici zneužít a zaútočit na Českou televizi jako na nevěrohodné médium. A od toho už je jen krok k tomu, aby ji svázali nějakou náhubkovou legislativou, což by bylo obrovské neštěstí.

Nejde jen o falešné zprávy, lidé se neorientují ani ve věcech, které ovlivňují jejich život zcela bezprostředně. S tím by stát mohl něco dělat?

Můžeme začít třeba od seniorů. Spousta z nich má velký problém vybrat si správného dodavatele elektřiny, plynu, mobilních dat, pojištění. Nabídka je obrovská. Zrovna teď jsem dostal kontrakt na elektřinu od jedné velké společnosti, který měl sto čísel. Tabulka obsahovala deset různých tarifů a v každé bylo deset položek.

Ani doktorát z Princetonu nepomohl?

Ten mi byl úplně k ničemu. A to vím aspoň to, že část celkové sumy spadá pod regulovanou cenu, jiná se podle zákona odvádí na zelenou energii a teprve zbytek se soutěží, takže zhruba polovina těch čísel bude u všech firem stejná. Přitom by bylo skvělé, kdyby tam byl jediný údaj. Bylo by přínosné, kdyby stát omezil veliké regulace a více se zaměřil na jednoduchou prezentaci informací, aby si lidé mohli nabídky snadno srovnat – to posílí konkurenci na trhu víc než cokoli jiného.

To by mohlo být dobré volební lákadlo pro nějakou politickou stranu, která by slíbila, že podobný srovnávací tahák lidem zprostředkuje.

Mně by se nejvíc líbilo, kdyby existovalo státní oddělení o pěti lidech, které by vytvořilo základní nabídku. Ne jako za socialismu, že byste si nemohli nic jiného pořídit, tohle by byla výhodná nepovinná nabídka. Zrovna včera jsem o tom mluvil s tátou, který je hrozně chytrý a technicky nadaný, ale i tak je pro něj těžké vybrat si nejlepší pojištění. Jednoduchá nabídka nebo srovnávací tabulka v těch základních věcech by lidem moc pomohla, aniž by omezovala jejich výběr.

Nebyl by důvod obávat se státního sklonu k monopolizaci? Stačí se podívat na zdravotnictví nebo školství. Nikdo nezpochybňuje, že musí existovat bezplatná a kvalitní základní zdravotní péče, stejně jako veřejné školství. Proč si ale lidé nemohou připlatit za nějaký nadstandard, za soukromou školu nebo lepší kyčelní kloub?

U normálních produktů je svobodný výběr samozřejmě lepší. U školství to není tak jasné. Mohou-li žáci odcházet do jiných škol, třeba na osmiletá gymnázia, tak to je třeba dobré pro ně, ale možná to velmi uškodí všem, kteří zůstanou na těch původních školách, když jim zmizí chytří kamarádi. Nejde totiž jen o to, jaké máte učitele, ale také jaké máte spolužáky. Ve Švédsku to třeba zakázali.

To je pravda, i v obdivovaném Finsku, jenže tam dlouhodobě pracují na skvělém veřejném školství, které je pro všechny politiky bez rozdílu prioritou.

Právě. V tomto segmentu bych se neomezených tržních mechanismů bál. Volné trhy nejsou výhodné, když moje svobodná volba negativně ovlivní někoho jiného. Jestli třetině dovolíte odejít, může to narušit společenskou solidaritu. To samozřejmě při výběru dodavatele plynu nebo elektřiny nehrozí. A lze se na to podívat i jinak. Když každý stráví nad výběrem dodavatele energií půl hodiny, u deseti milionů lidí to dělá pět milionů hodin. Jestli každá z nich stojí stovku, je to celkem 500 milionů korun. Když to ale bude mít na starosti jeden úředník, který tomu věnuje 100 hodin, vyjde to na deset tisíc korun, přičemž všichni by mohli využít, co našel v pracovní době. Tím by se strašně ušetřilo, a to je opravdu jednoduchá věc.

Pokud by ovšem lidé uvěřili, že je ten úředník nechtěl ošálit, protože mu někdo vedl ruku. Nedůvěra ve vládní garnituru, ve státní struktury a v politické elity je obrovská. Má koneckonců částečně na svědomí i brexit či výsledek amerických voleb.

Možná by i šálit chtěl. Máme spoustu důkazů o tom, že elity moc zneužívají. V zemích jižní Evropy dostávají bohatí až třikrát větší státní příspěvky než chudí. Tohle by ale bylo jenom doporučení, a také kdyby úřad připravil jednu nabídku, určitě by ji novináři podrobili podrobnému auditu a ptali by se, proč se například doporučuje drahý tarif na mobil, když jiný operátor nabízí levnější balíček. Ještě lepší způsob by bylo vypsat na nabídku tarifů, plynu, vody, elektřiny atd. aukci. Stát by měl umět využít výhod volného trhu a zároveň omezit jeho nevýhody.

Máte další příklad?

Zajímá mě otázka diskriminace, kvůli které je pracovní trh často dost sešněrován. Některá omezení mají ušlechtilý původ, ale šla by dělat jinak. Máme spoustu úřadů a státních firem. Tak proč nezkusit kvóty na minority nebo ženy tam a soukromé firmy nechat být?

To jste na tenkém ledě, protože když se v Česku řekne kvóta, politik má zaručený neúspěch…

Právě proto bych od nich u soukromých firem, kterým by stát do toho neměl až tolik mluvit, ustoupil.

Ve státních firmách by se to ale zkusit dalo, protože stát má za úkol některé věci podporovat.

Až na to, že i politické strany, které genderovou rovnost propagují, mají problém s naplněním kandidátek půl na půl.

Přitom nikdo nezpochybňuje, že poslanci se volí na geografickém principu, víc v lidnatých krajích, méně v řidčeji osídlených. Proč by se nemohl přijmout zákon, že ve sněmovně musí sedět sto žen a sto mužů? Princip volby by se mohl propojit s žádoucím postrčením dobrým směrem. Mimochodem stát by měl věci zkoušet, víc experimentovat právě v těchto oblastech. V Indii nedávno zadali povinné kvóty na počet žen v regionálních zastupitelstvech, protože jich tam bylo hrozně málo. A udělali to jen na jedno volební období, kdy už kvóty nefungovaly, byl zvolen stejně vysoký počet žen. Vyzkoušelo se to, ženy se osvědčily a bylo to. Když totiž diskriminace zůstává, nikdy se nedozvíte, jestli jsou Romové nebo ženy dobří.

Proč to tedy stát nedělá, když je to rozumné?

Stát je organizace jako kterákoli jiná, ne všichni táhnou za jeden provaz. Když má někdo možnost ohnout pravidla ve svůj prospěch, většinou to udělá. To se děje i v komerčních firmách. Ale zase prosím, nepřehánějme to. Evropská unie je často kritizovaná kvůli prkotinám, jako jsou žárovky nebo zahnuté okurky. S tím ale dokážeme žít. Daleko důležitější jsou cíle, které má a jež naplňuje. A výhodná, těsná spolupráce evropských zemí je přece obrovský cíl. Bohužel teď se u nás mluví stále víc o tom, že bychom mohli z EU vystoupit, že toho jako národní stát zvládneme víc. Kde to ti lidé berou? V historii jsme samostatně fungovali asi dvacet let, a to ještě společně se Slováky. Jinak jsme pořád byli součástí většího celku, většinou zcela nechtěně. Proč bychom to měli ustát teď?

To vskutku není experiment, který bych chtěla zažít.

Naprosto souhlasím. U velkého celku musíme brát jako fakt, že některé věci fungovat nebudou. Není přece ale vůbec jisté, že když EU kvůli žárovkám zboříme a budeme o sobě rozhodovat sami, bude to lepší. Lidé by si měli vzpomenout na počet korupčních skandálů, které se odehrály na národní úrovni. Určitě jich je víc než v Bruselu.

Proč politici neumějí jednoduše a přitažlivě zformulovat obecně sdílené cíle?

Jsou krátkozrací. Nejbližší volby rozhoduje obal, ale ty příští již obsah. Když přijde špičková poradenská společnost, která si účtuje sto tisíc za jednoho člověka denně, do firmy, s níž má něco udělat, v první řadě se zeptá, jaká je její hlavní mise. Chce klient vyrábět víc piva, lepší pivo, nebo co nejvíc vydělat? Pak řekne tři věci, které jsou k tomu zapotřebí. To by náš stát taky potřeboval.

Aby naplnil svou misi? Víme, co je jejím obsahem?

Když jsem si otevřel Ústavu ČR, je tam preambule, což je vlastně jeden nádherný odstavec. To by mohla být ta mise. Osmdesát procent textu je o lidských právech, jak bychom se k sobě měli chovat, zbytek o hlídání našeho kulturního, přírodního a hmotného dědictví. Když to srovnáte s ústavou první republiky, kterou psal mimochodem praděda mojí ženy, tak v ní se hovoří hlavně o národním sebeurčení. Mise byla tehdy jasná, být samostatným státem. A také vzdělaným národem. Což pro změnu v současné ústavě chybí, slovo vzdělanost tam nenajdete. Jinak z ní ale plyne poměrně jasně, jaká je mise naší země. Zároveň odpovídá na spoustu otázek, které neustále řešíme, například kolem migrace.

To mi asi nějak ušlo…

Pokud tam je jasná věta, že máme chránit naše kulturní dědictví, tak bychom měli dbát na naše hodnoty a křesťansko-židovské kořeny. Multikulturní společnost bychom měli přijímat pouze velmi omezeně. Můj osobní názor to není, já jsem zažil prostředí, které bylo multikulturní a obrovsky inspirativní, ale naše ústava mluví jinak – o kulturním dědictví a ochraně lidských práv. Je tedy jasné, že když člověk prchá před válkou nebo z jiných důvodů potřebuje pomoc, musíme mu ji poskytnout a dělejme to daleko více než nyní, ale to je vše. Celé zákoníky číst nezvládáme, ale porozumějme jednomu odstavci preambule, pak bychom se vůbec nemuseli hádat. Případně se bavme o tom, jestli chceme ústavu změnit. Do té doby je ale jasné, co bychom měli dělat.

Podle vás jsme ve vzdělanosti posledních dvacet let neudělali ani krok kupředu. Co děláme špatně?

Před rokem jsem rozjel projekt iEkonomie.cz a jedním z jeho témat byla problematika vzdělání. Vyslovili se k němu špičkoví odborníci, diskutovali jsme a pak jsme hlasovali o tom, na čem se shodneme. Jednoznačně z toho vyplynulo, že největší efekt má kvalitní učitel u malých dětí. Předškolní výchova má obrovský dopad, první třída stále velký, menší je u druhé třídy, ještě menší na střední škole a nepatrný na vysoké. Dobrý učitel na základním stupni je oproti tomu špatnému schopen vyprodukovat hodnotu 300 tisíc korun měsíčně. Ta hodnota se měří tím, jak ovlivní budoucí platy svých žáků. My mu platíme dvacet tisíc a on společnosti oproti špatnému kantorovi vydělá patnáctkrát tolik. Přesto si těchto učitelů vůbec nevážíme. Když je velký humbuk, tak jim zvedneme platy o pět procent. Ale kvůli tomu se lidé nerozhodnou jít na pedagogickou fakultu. Stát by jim měl zvednout platy dvojnásobně a říct, že to tak bude příštích 50 let – jako u soudců. Pak ti nejchytřejší studenti nepůjdou na IT nebo do bank, ale budou chtít učit. Na tom stát mnohonásobně vydělá.

Ústředním tématem vaší vědecké dráhy je teorie nepozornosti. Jak může pomoci v praktickém rozhodování státu, bank či firem?

Mým cílem je, aby klasická ekonomie brala víc do úvahy přirozená lidská omezení. Když budou straničtí experti vymýšlet, jak mají vypadat zákony a konstruovat daně, součástí jejich úvah by mělo být upozornění, že pro lidi je velmi těžké se v tom orientovat, a proto by ten zákon měl vypadat tak a tak. Zatím to ještě nedokážeme, ale přemýšlíme o tom a nějaké dílčí výsledky už máme.

> „Dobrý učitel na základním stupni je oproti tomu špatnému schopen vyprodukovat hodnotu 300 tisíc korun měsíčně."

Na to musí být tak složitý, dlouholetý a drahý výzkum? Je přece jasné, že čím jednodušší, srozumitelněji napsaný zákon, tím lépe.

Naše první aplikace směřovala do centrální banky. Když ČNB zvedne nebo sníží úrokové míry, běžní občané to ani nezaznamenají, všimnou si toho banky a finanční poradci, kteří na to v různých částech země budou reagovat jinak, takže i ceny nemovitostí budou kolisat. A naše teorie navrhne, jak se mají úrokové míry hýbat. Podobně je to u regulací, protože není úplně jasné, co a za jakých podmínek se má regulovat a co nechat na volné ruce trhu. Například máme spoustu regulací mobilních operátorů, ale chybí to nejdůležitější: neomezený přechod od jednoho k druhému, aby mohla konkurence fungovat.

Lze vaši práci využít i v politice?

My jsme si kdysi mysleli, že demokracie sama o sobě je skvělá a nic k ní není třeba přidávat. Teď ale vidíme, že spoustu věcí neumí. Politické strany mezi sebou volně, neregulovaně soutěží. Logicky by tedy měly vyhrávat ty, které přicházejí s nejlepšími nápady, protože jedině ty budou lidé volit. Jenže to se neděje. Nabízí se zdůvodnění, že jejich lídry někdo platí. Ale oni vůbec nemusejí být zkorumpovaní. Jedna z našich posledních prací ukazuje, že je pro ně výhodné navrhovat věci, které lidem neprospívají. Ti tomu nevěnují tolik pozornosti, takže si často vyberou to, co pro ně není dobré.

Třeba?

Všichni bychom chtěli nízké daně a co nejméně plýtvání. Politik, který o tom rozhoduje, ví, že když pošle třeba do Berouna deset milionů navíc, všimne si toho Berouňák, ale už ne Pražák, přestože to platí oba ze svých daní. Pro něj to není tak důležité, nevěnuje tomu pozornost a nezajímá ho, kolik dostanou lidé v Berouně. Politik tedy ví, že když pošle peníze do Berouna, získá hlasy místních, ale ostatní neztratí. Čím víc je to rozptýlené, tím je problém větší. Klasický příklad bylo tzv. porcování medvěda při schvalování rozpočtu. Čím víc se rozdalo dárků, tím víc bylo spokojeno lidí v těch konkrétních místech, ale o to víc jsme všichni museli zaplatit na daních. A nakonec jsme většinově byli nespokojení.

Medvěd už se naštěstí neporcuje, máte po ruce něco aktuálního?

Módou politické sezony je producírovat se se zbraněmi v ruce. Přitom mezi námi žije spousta nebezpečných lidí, stačí se podívat na piráty silnic, kteří ostatní vytlačují nebo vybržďují. A do toho se někdo sveze na protimigrační vlně a tvrdí, že nejlépe se dvanácti uprchlíkům, které tu máme, ubráníme tím, že všem rozdáme zbraně. Dovedete si představit, jak by to tady vypadalo, kdyby měl každý pistoli v ruce a bránil národ proti běžencům? Podívejme se do Ameriky, kde plno lidí umírá právě kvůli tomu, že tam skoro každý nosí zbraň. Výskyt ostatních zločinů v USA odpovídá těm v Evropě, jen u zabití střelnou zbraní jich je u nich daleko víc. Jestli před dvaceti lety někdo někoho ubránil pistolí, tak přece na tom nelze stavět legislativu. To byl jeden jediný případ.

Podle čeho by se tedy voliči měli rozhodovat?

Měli by se dívat na důležité věci. Možná tu jsou strany, které slibují trochu větší efektivitu a třeba nás skutečně o trošku ekonomicky posunou dopředu. Ale může to být na úkor obrovského rizika snižování svobody, posouvání země na Východ, případně vystoupení z EU. A to by nás vrátilo výrazně dozadu. Proto bych vždy volil politiky, kteří prosazují osvědčené principy svobody, solidarity a mezinárodní spolupráce. Zkrátka to, co máme v preambuli ústavy.

Kdo je FILIP MATĚJKA

- Narodil se 27. června 1980 v Praze.
- Vystudoval fyziku na Univerzitě Karlově. Na Princetonské univerzitě v USA získal doktorát z aplikované matematiky.
- Od roku 2010 působí jako vědecký pracovník Národohospodářského ústavu Akademie věd ČR a přednáší na CERGE-EI.
- Zabývá se makroekonomií, ekonomií informací a behaviorální ekonomií. Rozvíjí Simsovu teorii nepozornosti.
- V roce 2015 obdržel prestižní Starting grant Evropské výzkumné rady, o rok později se stal laureátem Ceny Neuron pro mladé vědce.
- Loni založil iEkonomii, fórum o aktuálních ekonomických otázkách.